

СИМВОЛІКА КОЛЬОРУ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті йдеться про кольорову символіку у творчості Лесі Українки. Автор показує спроможність кольорів еволюціонувати і викликати асоціації.

Поезія Лесі Українки насичена барвами й різноманітними їх відтінками. Серед усього цього багатства Лесиної палітри домінує кілька кольорів: червоний, чорний, золотий, частіше, ніж інші, також зустрічається білий. Чи випадково це?

Як відомо, “у художньому творі колір функціонує вже не як безпосередня природна даність, об’єктивно-означальна реалія, а як одна із поетичних категорій, що набуває певного ідейно-естетичного значення”[2:142]. Тобто, символічним колір стає тоді, коли набуває такої ж, як і символ, здатності опосередковано вказувати на сутність якогось явища, коли червоне – це не лише захід сонця чи троянда, а й ризик, боротьба, нестримність, жага, енергія ...

А.Ф. Лосєв бачив сутність символу в тому, що він, на відміну від метафори, може викликати у читача довгий ряд асоціацій, тоді як метафора є самодостатньою для її розуміння:

“И если метафора есть самодовлеющая действительность, а тип эту действительность адекватно отражает и потому обобщает, то символ в прямом смысле вообще не говорит ни о какой действительности, а только намекает на нее, только создает условия для ее понимания, только есть функция действительности, подлежащая разложению в бесконечный ряд, и только в результате этого разложения указывает нам на то или иное приближение не явно данных вещей к их явной данной...” [4:158].

Таким чином, колір, з’являючись поряд із конкретним образом, органічно вливається в нього, семантично доповнює його. Якщо ж цей образ символічний, то, зрозуміло, що і колір набуває символічної семантики, сам стає символом, натяком на щось. На що саме опосередковано вказуватиме колір-символ, залежить уже від авторського задуму. Тому один і той же колір може мати різне символічне значення у різних творах одного письменника. Колір, якщо у ньому збережено якості символу, народжує своє асоціативне поле із власною семантикою, яке визначене контекстом, ходом подій у тексті.

У вірші Лесі Українки “В небі місяць зіходить смутний...” виведено символічний образ червоного місячного променя:

В небі місяць зіходить смутний,
Поміж хмарами вид свій ховає,
Його промінь червоний, смутний
Поза хмарами світить-палає [3:36].

Те, що місячний промінь червоний, привертає увагу читача, адже у природі такого забарвлення у променів місяця немає. Уже сама незвичність такого художнього означення (червоний) для місячного вказує на те, що це – умовне означення приховує в собі елемент символічного. Що ж символізує колір? Для чого незвичність означення?

Червоний колір у поезії Лесі Українки часто виступає означенням до різних предметів і явищ дійсності. Найчастіше читачеві зустрічаються символічні образи червоних, або кривавих, осінніх троянд, багряного золота, багряних квітів, багряної іскри... Іноді червоний поєднується у контексті із чорним.

Щодо рядків із поезії, то в їх контексті червоний колір має таке значення: жагучий, той, що хоче пробитися крізь перепони, це – прагнення, боротьба, виклик, протистояння... Ряд асоціацій, які викликає червоний колір у даному контексті, можна продовжити. Ці рядки вірша Лесі Українки можна було б зрозуміти й буквально, як опис нічного неба, ночі взагалі, і тоді це був би просто пейзаж, все нібито було б зрозумілим... Крім, знову-таки, “червоного променя” місяця. Чому він червоний? Чому не блідий, не білий, не срібний?... Це загадка, яку читач повинен відгадати. Оскільки у природі не існує червоного місячного світла, то, скоріше всього, мова іде не про природне явище.

Про що ж?

Далі у цій поезії Леся Українка виводить образ ясної зірки із гордим промінням, яка не кориться нічній темряві, яку ніщо не лякає, але...

Гордий промінь в тієї зорі,
Та в нім туга палає огниста...
<...> Чи того, що самотня вона
По безмірнім просторі блукає? [3:37].

Така персоніфікація наштовхує на думку, що зоря – це людина або людська вдача, горда, нескорима, безстрашна і водночас самотня. Це можуть бути також горді сподівання і мрії, думки, прагнення... Зірка – це символ.

А червоний промінь місяця?

Це – символ поривань, яким не судилося здійснитися, прагнень, які розпалюють жагу, несуть неспокій, яким, на жаль, не встояти проти сили нічної темряви – неправди, підступності, байдужості, випробувань долі. Червоний промінь – це щось, що має дві протилежні суті – боротьба, енергія і сила, протистояння і прагнення, але і безсилля, нездатність встояти, зневіра і печаль.

Тепер зрозуміло, чому місяць смутний: бо не може його промінь здолати мряку, пробитися крізь хмари (також символічний образ). Місячний промінь сумний і червоний. Червоний, бо саме цей колір викликає асоціації із чимось жагучим, стрімким, непокірним. Сам собою червоний колір може викликати безліч асоціацій, активізувати те, що уже є у підсвідомості читача і пов'язане певним чином зі сприйманням саме цього кольору. Але поява червоного у контексті дещо конкретизує колір-символ, спрямовуючи потік асоціацій читача у певне русло, окреслюючи, таким чином, семантичне поле кольору-символу. Так поява слова “смутний” наче увиразнює межі семантичного поля кольору-символу: червоний і смутний – той, що прагне, але не досягає мети; той, що бореться, але ще не може перемогти; той, що протистоїть, але не довго.

Зрозуміло, що створення художнього образу, зокрема символічного, відбувається на рівні підсвідомості. Не можна сказати, що митець навмисне вигадує зовнішню форму символу. Вона “підказана” підсвідомістю. Розуміння символу читачем, вочевидь, відбувається послідовно: спочатку через сприймання символу на підсвідомому (інтуїтивному) рівні завдяки появі ряду асоціацій ряду, а потім – через “дешифрування” символу завдяки усвідомленню змісту цих асоціацій, їх зв'язку із явищем чи предметом дійсності. Щодо загадковості, яка властива авангарду, А.М. Макаров пише так:

“Естетика авангарду – це переважно естетика таємного, незнайомого, інтригуюче загадкового. <...> Це своєрідна естетика пізнання. <...> Усяка таємничість змушує активно думати й переживати” [5:275].

Незвичне завжди хвилює, не залишає байдужим, зацікавлює читача. Так відбувається із незвичним епітетом “червоний” у вірші Лесі Українки. А для символістів і неоромантиків, як відомо, головним було схвилювати читача будь-якими засобами. Головним, проте, була форма. Незвичність форми дозволяла поетам досягти своєї мети – схвилювати.

Сама ж Леся Українка з іронією написала про це у гуморесці “Музичні химери”:

Ні, музо, будь греченька,
дотепна, чепуренька,
а про сюжет дарма,
не треба нам ярма!
Нам треба лиш настрою,
ми очаруєм грою
відтінків, барв і слів [3:270].

Отже, виділено три ознаки кольору-символу:

1) здатність, як і символ, опосередковано вказувати на сутність певного явища, викликаючи ряд асоціацій, пов'язаних із означуваним явищем;

2) можливість незвичного поєднання кольору з образом-символом і завдяки цьому привертати увагу читача до символічного образу;

3) наявність власного семантичного поля, яке визначене контекстом.

Колір-символ здатний еволюціонувати, переходячи в інший контекст.

“Символіка кольору, переходячи з одного художнього твору в інший, постійно еволюціонує” [2: 143].

Явище еволюції значення кольору-символу наявне і в поезіях Лесі Українки.

Червоний колір у деяких віршах замінюється більш промовистим – “кривавим”. У поезії “Спогад з Євпаторії” кривавий – лише відтінок червоного, але семантика кольору-символу тепер інша, змінена кольористична деталь.

Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись

Смуга мертво-зелена й криваво-червона стяга [3:232].

У цих рядках два кольори з відтінками, які самі собою досить виразні, промовисті. Але цілком розкрити їх символіку можна лише завдяки, знову ж, контексту.

На початку вірша вимальовано морський пейзаж, море перед штормом. Крадуться хвилі, чорніє небо, нависли чорні хмари. Все наче причаїлося, тільки де-не-де, мов передсмертним останнім привітом, промовляє зоря до зорі [3:232]. І ось – дві смуги світла: мертво-зелена й криваво-червона. До їх появи усе було чорне, сіре, темне, похмуре... Негода, наближення шторму, чогось страшного, таємничого, невідомого і страшного. Поява ж ще двох кольорів налаштовує уже по іншому, але той настрій, якого надають поезії попередні рядки, не зникає; те

напруження, що було викликане першими рядками, ще більше наростає завдяки наведеним вище двом рядкам. Ворожа таємничість початку вірша стає тепер справді ворожою і загрозовою, адже мертво-зелений – це вже напевне що смерть, і, може, ще щось... Що? Чого чекати? Криваво-червоний – це уже кров... Яка? Жертвна? А може від убивства? Чи від самогубства? Асоціації зі смертю, кров'ю викликані лише відтінками кольорів-символів. А що ж самі кольори? Чекаємо поезію далі – і стає зрозумілим значення кольорів-символів.

Мертво-зелене – мертві почуття, що хвилювали душу ліричного героя колись; те, що колись зеленіло і жило, давало життя. Тепер цього немає:

Де те всеподілось, що тоді нам мрілось, –
ясне, урочисте? [2:233]

Було – і немає...

Світилася на хвилях криваво-червона стяга – провісниця битви, неминучого змагання зі страшною силою, провісниця болю, плачу і журби.

Криваво-червоний колір у цьому вірші Лесі Українки – це символ неминучих життєвих змагань, неминучих ударів долі, неспокою, нестримності, чогось, що йде напролом, знищуючи все, що стає на шляху як перешкода. Що виявиться вседолаючою силою? Почуття ліричного героя чи “шторм”, що хоче знищити все? Цей колір – попередження про те, що може принести буря на морі. Така буря сталася у житті ліричного героя. Тепер він згадує це, дивлячись на смугу світла в розбурханих водах, “на сю чорну безодню” і море, в якому “щось чорне і зле³...” Останні ж рядки вірша наче закінчують ряд асоціацій, викликаних образами поезії, кольорами-символами зокрема. Те чорне, що пригнітило усе навколо – це загроза, небезпека. Безодня і мертва тиша – то спустошена бурями і виснажена протистоянням цим бурям душа, а дві смуги світла – спогади, залишені в серці, думки і відчуття ліричного героя, спричинені болем через те, що сталося колись.

Я дивлюсь на сю чорну безодню.
Де то спить моя думонька, де?
Де б не спала, навіки припала,
Так, як любе життя молоде!... [3:233].

Асоціативне поле колірних символів Лесі Українки досить широке, що свідчить про високий рівень майстерності поетеси. Водночас, при усій своїй асоціативній широті, колір-символ не виходить за межі певного семантичного поля, увиразнюючи означуване явище чи предмет, даючи характеристику означуваному.

Символіка кольору здатна еволюціонувати, переходячи в інший контекст. Наприклад, багрянний вміщує у своєму семантичному полі, залежно від контексту, то радість і щастя [3:215], то тугу, жалобу, смуток [3:208], то енергію, прагнення, переможну боротьбу [3:261]. Але, незважаючи на таку полярність значень, багрянний – це завжди щось урочисте і величне. Таким чином, семантика кольору змінюється, але не повністю; існує семантична домінанта для кожного кольору – одне чи кілька значень кольору-символу, які залишаються незмінними.

У Лесиних творах багато червоного, багряного, кривавого зокрема. “ти не хтів мене взять...” [3:208], “Квіток, квіток, як можна більше квітів...” [3:203], “Ти хотів би квіток на дорозі моїй?” [3:213] – це поезії, у яких поєднано образи-символи квіти і кров. Квіти – символ людських почуттів, палких, жагучих, кров – символ болю, душевних ран. Символічний образ квітів, поєднуючись із іншим кольором в інших віршах Лесі Українки, набуває іншої семантики.

Отже, у семантичному полі кольору-символу наявна семантична домінанта.

Насиченість поетичних творів Лесі Українки червоним (після проникнення в сутність цього кольору-символу) дозволяє зробити висновок про те, що поезія Лесі Українки – це поезія сподівань, прагнень, протистояння і боротьби; вона сповнена жагучих почуттів, іноді смутку, іноді радості, але всі ці переживання супроводяться прагненням до чогось високого, величного.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавчий словник-довідник /Ред.Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Терешко В.І.- К.: ВЦ “Академія”.- 1997.- 752 с.
2. Кульчинська М.Поетика кольору в романах Василя Барки // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство.Збірник наукових праць.Випуск VII.- РДГУ.- 1997.- С.141-152.
3. Леся Українка.Твори в 2-х т.-Т.1.- К.: Наукова думка, 1986.- 608 с.
4. Лосев А.Ф.Проблема символа и реалистическое искусство.- М.: Искусство.- 1986.- 367 с.
5. Макаров А.М. П'ять етюдів.Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості.- К.: Радянський письменник.- 1990.- 285 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.12.2000 р.

Шегеда Е.П. Символика цвета в творчестве Леси Украинки.

В статье идет речь о цветовой символике в творчестве Леси Украинки. Автор показывает способность цветов эволюционировать и вызывать ассоциации.

Sheheda J.P. The Colour Symbolics in Lesya Ukraïnka's Works.

The article deals with the colour symbolics in Lesya Ukraïnka's poetry. The author shows the ability of colours to evolve and to provoke the chain of associations.